

ADAM KONDERAK

WANAX I JEGO ROLA W PAŃSTWIE MYKEŃSKIM

Odczytanie przez M. Ventrisa w 1953 r. pisma linearnego B rzuciło nowe światło na najwcześniejszy okres w dziejach Grecji, który dotychczas znany był głównie na podstawie poematów Homera i zabytków archeologicznych¹. Informacje zapisane na kilku tysiącach tabliczek pozwalają nam lepiej poznać strukturę polityczną Grecji w XIV w. przed Chr. z jej głównymi ośrodkami w Mykenach, Pylos i kreteńskim Knossos².

Ustrój, jaki się wyłania z odczytanych tabliczek pisma linearnego B dla epoki mykeńskiej — to monarchia³, poświadczona szczególnie w odniesieniu do dwóch ośrodków: Knossos i Pylos. Wnioski wyciągnięte z treści napisów w stosunku do wymienionych królestw możemy odnieść rów-

¹ Historię odczytania pisma linearnego B omawia przyjaciel i bliski współpracownik Michaela Ventrisa — John Chadwick w pracy: *The Decipherment of Linear B* Ed. 2. Repr. Cambridge 1970. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w 1958 r. Istnieje również polski przekład dokonany przez Jacka Niecko: *Odczytanie pisma linearnego B*. Warszawa 1964. Współczesna Biblioteka Naukowa Omega 19.

² Największą liczbę tabliczek znaleziono dotychczas w kreteńskim Knossos (ponad 3 000), następnie w Pylos (ok. 1 000) i w Mykenach (ok. 70). Tabliczki te to przede wszystkim spisy inwentarzowe sporządzane corocznie dla potrzeb pałacu. Notują one z nieprawdopodobną wprost dokładnością wszystko, co przedstawiało jakąkolwiek wartość materialną. Posługując się tymi zapisami, urzędnik był w stanie udzielić odpowiedzi na każde pytanie dotyczące stanu posiadania królestwa. D. Page (*History and the Homeric Iliad*. Berkeley and Los Angeles 1966 s. 181 n. Sather Classical Lectures 31) na podstawie dokonanej analizy tabliczek dochodzi do wniosku, że „ani jedno nasionko nie mogło być wysiane, żaden gram brązu nie był obrobiony, nie można było utkać żadnej sztuki sukna[...], bez wypełnienia odpowiedniego formularza w królewskim pałacu”.

³ Pierwszymi, którzy na podstawie lektury treści tabliczek stwierdzili istnienie monarchii jako formy rządów dla Knossos i Pylos, byli M. Ventris i J. Chadwick. Zob. też. *Documents in Mycenaean Greek. Three Hundred Selected Tablets from Knossos, Pylos and Mycenae with Commentary and Vocabulary*. Cambridge 1959, Repr. of 1. Ed. (=DMG) s. 120-125.

niez do Myken, gdzie niewielka liczba dokumentów nie pozwala na bezpośrednie odtworzenie struktury tego państwa ⁴.

Na czele królestw epoki mykeńskiej stali władcy znani jako wanax (mykeńskie *wa-na-ka*) ⁵. Postacią, która zajmowała nie mniej ważne stanowisko w państwie był lawagetas (mykeńskie *ra-wa-ke-ta*) ⁶. Jego związek z bóstwem *l-go* (Hippos) i posiadanie *temenos* pozwala przypuszczać, że sprawował on funkcję wodza wojów. Miał m. in. obowiązek prowadzić wojsko na wyprawę wojenną ⁷. M. Ventris i J. Chadwick chcieliby widzieć w nim księcia ⁸. Biorąc pod uwagę przywileje, jakie posiadał, tj. *temenos*, związek z bóstwem wojennym Hippos, a także istnienie pewnych zawodów, które można określić mianem „lawagetasa”, autor niniejszego artykułu sugeruje, aby uważać go za króla-wodza.

Kolejnym stopniem w hierarchii społecznej był urzędnik zwany *te-re-ta* ⁹, co prawdopodobnie odpowiada klasycznemu wyrazowi greckiego *τελεισταί*, który w Elidzie utrzymał się przez długi czas. Początkowo uważano go za osobę związaną z kultem, za czym przemawiałaby zgodność użycia *te-re-ta* z jego klasycznym znaczeniem greckim ¹⁰. Palmer skłonny jest widzieć w *telestai* stan dzierżawców, którzy uprawiali ziemię *ki-ti-me-*

⁴ Strukturę monarchii mykeńskiej, a zwłaszcza pozycji wanax, przedstawił G. E. Mylonas (*The Wanax of the Mycenaean State. W: Classical Studies Presented to Ben Edwin Perry by his Students and Colleagues at the University of Illinois 1924-1960.* Chicago 1969 s. 66-79. Illinois Studies in Language and Literature 58). Można by zarzucić autorowi ograniczenie się tylko do analizy tabliczek z Myken, których bardzo niewiele znaleziono *in situ*, stąd też i wnioski muszą budzić zastrzeżenia. Wychodzi on jednak z założenia, że „wiadomości zawarte w tabliczkach dotyczą miejsc, w których zostały znalezione i to może się stosować, albo nie stosować do całego świata mykeńskiego” (s. 69).

⁵ Stwierdzenie to zostało powszechnie przyjęte przez współczesnych uczonych od chwili opublikowania przez M. Ventrisa i J. Chadwicka tabliczki PY Er 01. M. Ventris, J. Chadwick. *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives.* „Journal of Hellenic Studies” (=JHS). Vol. 73:1953 s. 84-103, a zwłaszcza s. 99.

⁶ Utożsamienie *ra-wa-ke-ta* z lawagetas por. tamże.

⁷ DMG s. 120 n.

⁸ Tamże. Zupełnie odrębną interpretację stanowiska lawagetas proponuje K. Wundsam: *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten.* Wien 1968. Dissertationen der Universität Wien 7. Uważa on lawagetas za przedstawiciela arystokracji, który występował w jej imieniu przeciwko rządzącej dynastii. Z czasem zdobył stanowisko podobne do tego, jakie posiadał król (s. 58). Przeciwno tej interpretacji wystąpił L. R. Palmer w recenzji pracy K. Wundsama („Gnomon” Bd. 43:1971 H. 2 s. 170-178).

⁹ Tabliczka z Knossos Am 826 podaje 45 *te-re-ta* (por. DMG nr 47 s. 179); z Pylos En 02,2 — czternastu (DMG nr 114 s. 241-243. Ponadto patrz: DMG nr 119 s. 247, nr 152 s. 266 n., nr 161 s. 271 n.

¹⁰ DMG s. 125.

na, czyli ziemię stanowiącą własność jednostek; zależeliby więc bezpośrednio od *wanax*, któremu zawdzięczali telos, a więc swego rodzaju awans¹¹.

Ważnym tytułem jest również *heq^uetas* (gr. *hepetes*)¹². Wyraz ten bardzo rzadko występował w grece klasycznej i oznaczał zapewne towarzysza albo zwolennika¹³. Palmer słusznie zauważa, że wyraz ten jest odpowiednikiem Homerowego *ἑταῖρος*¹⁴. Analogii można doszukiwać się również w organizacji monarchii macedońskiej, gdzie *ἑταῖροι* to towarzysze królewscy — ludzie wysokiej godności. Fakt, że *heq^uetas* występują na tabliczkach „wojskowych” świadczyłby o ich związku z *lawagetas*. Z tabliczek w Pylos wynika, że sprawowali nadzór nad oddziałami wojska mającymi obowiązek obrony wybrzeża. Można ich uznać — jak to proponują Ventris i Chadwick¹⁵ — za oficerów sztabowych, łączników między królem a władzami lokalnymi. Przypomnijmy, że podobne funkcje sprawowali *ἑταῖροι* u Homera i w historycznej Macedonii.

W hierarchii społecznej państwa mykeńskiego spotykamy tytuły, które jest trudno zdefiniować. Ich wspólną cechą jest charakter lokalny władzy, którą piastują. Największe zainteresowanie i jednocześnie kontrolersje budzi *pa₂-si-re-u*, który zapewne jest odpowiednikiem Homerowego *βασιλεύς*¹⁶. Starano się widzieć w nim funkcjonariusza religijnego¹⁷, albo władcę podległego terytorium — jak proponują Ventris i Chadwick¹⁸.

¹¹ L. R. Palmer. *Mycenaeans and Minoans. Aegean Prehistory in the Light of the Linear B Tablets*. New York 1963 s. 97.

¹² Na tabliczkach *heq^uetas* występuje w formie *e-qe-ia* (nom. sing.) (por. DMG nr 142 s. 257). Bardzo rzadkim wyróżnieniem ze strony skryby jest dodanie do wyrazu *heq^uetas* imienia własnego oraz miejsca, z którym jest związany. Zob. DMG nr 29 s. 168 n.: *...ko-pe-re-u e-qe-ta e-ki-si-jo*. Na innej tabliczce (DMG nr 57 s. 190 n.) dodaje do imienia własnego także imię ojca: *e-qe-ta ro-u-ko ku-sa-me-ni-jo* [Ro-u-ko(s) syn Kusamenosa].

¹³ DMG s. 121.

¹⁴ Palmer. *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford 1963 s. 88.

¹⁵ DMG s. 121. Pojmowanie *heq^uetas* jako funkcjonariusz, religijnych proponuje G. P. Carratelli (*Equeta*. W: *Minoica. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall*. Hrsg. von Ernst Grumach. Berlin 1958 s. 319-326. Deutsche Akademie der Wissenschaften. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 12 Por. również A. M. Ticchioni-Jasink. *L'e-qe-ta nei testi micenei* „Studi Micenei ed Egeo-Anatolici” (=SMEA). Fasc. 17:1976 s. 85-92.

¹⁶ DMG s. 121.

¹⁷ Tak np.: G. P. Carratelli. *Nuovi studi sui testi micenei*. „La Parola del Passato” (=PP) Vol. 9:1954 fasc. 36 s. 215-228, szczególnie zaś s. 217.

¹⁸ DMG s. 122. W podobny sposób wypowiada się J. Puhvel (*Greek. ANAX* „Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung” (=ZVS) Bd. 73:1955/56 H. 3/4 s. 202-222) odnośnie do znaczenia *pa₂-si-re-u* s. 220.

O jego związku z jakąś okolicą czy grodem mogłoby świadczyć słowo *pa₂-si-re-wi-ja* prawdopodobnie oznaczające dwór, mniej zaś pewnie — pałac¹⁹. *Pa₂-si-re-u* posiadał swego rodzaju radę, *ke-ro-si-ja* = *γεροσία*, o czym świadczy fakt, że wyraz ten pojawia się razem z imieniem dostojnika, który jest określony jako *pa₂-si-re-u*²⁰. Wydaje się mniej pewne, czy zatarte *ke-ro-te* oznacza *τέροντες*²¹.

Zasygnalizowane tutaj grupy społeczne nie oznaczają, że obraz państwa mykeńskiego został wiernie odtworzony. Zupełnie świadomie autor ograniczył się do klas najważniejszych, pomijając funkcje mało znaczące, które nie tylko nic by nie wniosły nowego, ale wprost przeciwnie — zaciemniłyby tło, na którym ma być przedstawiona rola wanax.

Na ogłoszonych dotychczas tabliczkach pisma linearnego B tytuł ten użyty jako rzeczownik występuje w mianowniku (*wa-na-ka*)²², dopełniaczu (*wa-na-ka-to*)²³ i celowniku (*wa-na-ka-te*)²⁴ rodzaju męskiego liczby pojedynczej, natomiast bardzo rzadko w liczbie mnogiej. Forma żeńska (*wa-na-se-wi-ja*)²⁵ jest często używana w różnych przypadkach obydwóch liczb. Tabliczki notują ponadto przymiotnikowe znaczenie tych wyrazów²⁶.

Kim więc był ten wanax? Jaki charakter miała jego władza? Jakie funkcje i godności piastował w swoim państwie? Chcąc dać chociażby częściową odpowiedź na te pytania, musimy odwołać się przede wszystkim do dokumentów tej epoki, tj. do tabliczek.

Podstawę wszelkich rozważań o strukturze politycznej królestwa mykeńskiego stanowi tabliczka PY Er 01, którą ogłosili Ventris i Chadwick w obszernym artykule wstępnym o odczytaniu pisma linearnego B²⁷.

¹⁹ DMG nr 38 s. 171: *pa₂-si-re-wi-ja* podana jest tutaj z nazwą miejscowości *Se-to-i-ja*, co należy rozumieć jako „dwór basileusa w Phaistos”

²⁰ DMG nr 40 s. 172 n.

²¹ Tłumaczenie takie proponuje G. P. Carratelli (*Nuovi studi* s. 217 tabl. KN B 800).

²² KN Vc 73; PY Na 334; Ta 711.

²³ PY La 622.

²⁴ KN Ga 675; PY Un 02,1; Fr 1220,2, 1227, 1235,1. Jako forma oboczna występuje również *wa-na-ke-te* (PY Fr 1215,1).

²⁵ Nominativus singularis jest reprezentowany przez tabliczkę PY Ta 711,2.

²⁶ *Wa-na-ka-te-ro* w zależności od kontekstu, w jakim występuje, spełnia rolę albo nom. sing. masc. (PY En 74,3; Eo 276,2), albo gen. (Eo 371), albo nom. sing. neutr. (Er 312). Ponadto Palmer chciałby widzieć w *wa-na-se-wi-ja* oprócz przymiotnikowego znaczenia także jakieś uroczystości ku czci Wanassy. Zob. *The Interpretation* s. 60, 250 n., 341, 353.

²⁷ Evidence s. 99. Por. również DMG s. 266. Ważność tej tabliczki dla poznania ustroju państwa mykeńskiego spowodowała, że ukazały się następne wydania wraz z komentarzem. Kolejno publikowali bądź tylko omawiali ją jako źródło ustroju politycznego: P. Meriggii. *Das minoische B nach Ventris Entzifferung*. „Glotta”

Analiza treści tego dokumentu pozwala przypuszczać, że wanax jest nazwą używaną przez tabliczki na określenie króla. Posiadanie przez niego temenos, czyli ziemi specjalnej, wydzielonej, wzmacnia jeszcze bardziej tę sugestię. Bliżej jego charakter jako króla określa związek z miejscem świętym *pa-ki-ja-ne(s)* i boginią *Po-ti-ni-ja*²⁶.

Palmer, który badał stanowisko wanax i jego funkcje w świetle odczytanych tabliczek, nazwał go jako pierwszy — dziedzicznym królem-kapłanem²⁹, a następnie królem sakralnym³⁰. Powołuje się on przy tym na fakt, że wanax miał swoje temenos przy *pa-ki-ja-ne(s)*, które jak gdyby wspólnie posiadał z boginią Potnia³¹. W swoich poglądach Palmer idzie jeszcze dalej; uważa za bardzo prawdopodobne, że wanax był tytułem „młodego boga”, którego król reprezentowałby w kulcie³². Rozumie przez to, że władca odgrywał rolę „młodego boga” w obrzędach. Doprowadza to Palmera do wysunięcia koncepcji boga-króla³³. W podobnym duchu wypowiada się Guthrie, który widzi w wanax ziemskiego przedstawiciela boga³⁴.

Powstaje tutaj nowy problem: boskości mykeńskiego wanax. Jeszcze przed odczytaniem pisma linearnego B grecki uczony S. N. Marinatos wysunął tezę — popartą później materiałem egipskim — o boskiej czci władcy mykeńskiego, którą miał on otrzymywać za życia. Myśl tę rozwinął dalej P. Walcot³⁵. Analizując mit o urodzeniu Heraklesa i jego powiązania z napisem znajdującym się w świątyni w Deir-El-Bahari, dochodzi do wniosku, że „króla mykeńskiego uważano za żyjącego boga i że Mykeń-

Bd. 34:1954/55 H. 1/2 s. 12-37; G. P. Carratelli. *La decifrazione dei testi micenei*. PP Vol. 9:1954 fasc. 35 s. 81-117 (tabliczka Er s. 110-113); L. R. Palmer. *Achaeans and Indo-Europeans. Inaugural Lecture 4 November 1954*. Oxford 1955 — omówienie treści tabliczki i ogólne wnioski o ustroju państwa mykeńskiego na s. 9 n.

²⁸ Palmer. *The Interpretation* nr 159 s. 258, nr 160 s. 259; DMG nr 97 s. 221; E. L. Bennett Jr. and J. P. Olivier. *The Pylos Tablets Transcribed*. P. 1: *Texts and Notes*. Roma 1973. P. 2: *Hands, Concordances, Indices*. Roma 1976. *Incunabula Graeca* 51, 59 (zawłaszcza tabliczki: Un 2 s. 241, Un 219, s. 242).

²⁹ *Mycenaean Greek Texts from Pylos*. „Transactions of the American Philosophical Society” (=TAPS) 1954 s. 18-53, a szczególnie s. 35-37, tenże. *Achaeans and Indo-Europeans* s. 9 n.

³⁰ *The Interpretation* s. 84.

³¹ Miejscowość tę Palmer sytuuje w pobliżu samego Pylos (*Mycenaeans and Minoans* s. 94).

³² *The Interpretation* s. 92.

³³ *Achaeans and Indo-Europeans* s. 9 n.

³⁴ *Early Greek Religions in the Light of the Decipherment of Linear B*. „Bulletin University of London. Institute of Classical Studies” (=BICS) 1959 nr 6 s. 35-46.

³⁵ *The Divinity of the Mycenaean King*. SMEA Fasc. 2: 196 7s. 53-62.

czycy zawdzięczali takie pojęcie wpływowi egipskiemu”³⁶. Za kultem boskim natomiast oddawanym królom mykeńskim po ich śmierci opowiadał się G. Mylonas, który jednak później odszedł zupełnie od tej koncepcji³⁷.

Zasygnalizowane tutaj różne sposoby pojmowania króla autor chciałby uzupełnić własnymi spostrzeżeniami dotyczącymi jednego z przejawów sakralnego charakteru wanax.

Pewnych informacji dostarcza nam tabliczka Fr 1222, której zasadniczą treść stanowią wyrazy: *wa-na-so-i to-no-e-ke-te-ri-jo*³⁸. Większość uczonych zgodna jest co do tego, że chodzi tutaj o jakieś święto³⁹. Rozbieżności budzi dopiero określenie samego święta, a powstały one na skutek różnego rozumienia „wanasoi”. Ci, którzy widzieli w „wanasoi” bóstwa, tłumaczyli *to-no-e-ke-te-ri-jo* jako święta ku ich czci⁴⁰. Natomiast ci, którzy pojmowali „wanasoi” jako miejsce, a ściślej pałac, w *to-no-e-ke-te-ri-jo* dopatrywali się święta tronu jako takiego⁴¹.

Wydaje się, że można by rozumieć przez to święto uroczystość związaną albo z koronacją władcy — z jego wstąpieniem na tron, albo uroczystość powtarzającą się co pewien czas (najprawdopodobniej co rok) i mającą upamiętniać dzień objęcia władzy przez wanax. Rozwiązanie takie nasuwa przedstawienie na pierścieniu z Myken, gdzie jakaś postać, w której

³⁶ Tamże s. 62. Tekst egipski opowiada o boskim pochodzeniu dwóch faraonów z XVIII dynastii: Hatszepsuta (1503-1482 przed Chr.) i Amenofisa III (1417-1379 przed Chr.).

³⁷ W tym duchu wypowiadał się w artykułach: *The Cult of the Dead in Helladic Times. Studies Presented to D. M. Robinson*. T. 1. St. Louis 1951 s. 64-105; *Homeric and Mycenaean Burial Customs*. „American Journal of Archaeology” (=AJA) Vol. 52:1948 s. 56-81. Omawiając natomiast pozycję mykeńskiego wanax, wypowiada zupełnie odmienny pogląd: „nie istnieje żaden dowód który by stwierdzał, że otrzymywał on boską cześć i że był uważany za wcielenie boga” — zob.: *The Wanax of the Mycenaean State* s. 66-79. W podobny sposób wypowiada się C. G. Thomas (*The Nature of the Mycenaean Kingship*. SMEA Fasc. 17:1976 s. 93-116).

³⁸ Tabliczkę tę opublikował E. L. Bennett Jr. *The Olive Oil Tablets of Pylos. Texts of Inscriptions Found 1955. Suplementos a „Minos”* r 2. Salamanca 1958 s. 52 n. Znaczenie kultowe tej tabliczki omówił S. Hiller (*Wanasoi tonoketerijo „Minos N. S.”* Vol. 10:1969 fasc. 1 s. 78-92).

³⁹ Palmer (*The Interpretation* s. 252) chciałby widzieć w tym jakieś „święto skargi”.

⁴⁰ Zeńską parę bóstw, która miała przyjmować ofiarę z oleju, przyjmuje L. R. Palmer (*The Interpretation* s. 249), męską — E. L. Bennett Jr. (*The Olive Oil Tablets* s. 52). Związek dwóch bóstw żeńskich i męskiego zakłada K. Wundsam (*Die politische und soziale Struktur* s. 24). N. Van Brock (*Notes myceniennes*. „Revue de philologie de literature et d’histoire ancienne” (=RPh) An. 34:1960 s. 216-231) dopatruje się w wanasoi kapłanek czy służebnic kultu wanax.

⁴¹ Hiller, jw. s. 81.

należy widzieć króla, otrzymuje berło od boginii⁴². Chciałoby się umieścić pod tym obrazem urywek z drugiej księgi *Iliady* o berle Agamemnona⁴³, które, podobnie jak władca widoczny na pierścieniu, otrzymał z rąk boga (Zeusa). Dalszy ciąg tego plastycznego przedstawienia „święta koronacyjnego” znajduje się na freskach w salach tronowych pałaców w Knossos i Pylos, gdzie herbowe gryfy prawdopodobnie strzegą tego, który zajmuje tron⁴⁴. Przed tronem znajdowało się okrągłe zagłębienie — przypuszczalnie ognisko. Drugie podobne znajdowało się nieco dalej i było połączone z pierwszym kanalikiem wyciętym w posadzce; służyło ono zapewne do spełniania libacji. Nasuwa to przypuszczenie, że ofiary składane były na zakończenie uroczystości koronacyjnych.

Rozstrzygnięcie, czy była to uroczystość *stricto sensu* koronacyjna, czy też tylko upamiętniająca to wydarzenie każdego roku, nie ma istotnego znaczenia, bowiem łączy się z tym samym aktem. O tym, że święta takie obchodzono w starożytności, mówi nam chociażby słynny kamień z Rossety, który zawiera dekret wydany przez naczelną radę kapłanów z Memfis, zalecający uroczyste obchodzenie dnia koronacji Ptolemeusza V Epifanesa (203—181 r. przed Chr.) — króla całego Egiptu. Dodajemy, że Epifanes V był pierwszym władcą z dynastii Lagidów, który kazał się uroczystie ukoronować według dawnych obrzędów z czasów faraonów⁴⁵.

Przyjmując takie rozumienie Fr 1222, należałoby zastanowić się nad istotą tej uroczystości. Odpowiedź jest bardzo prosta i nie wymaga dodatkowych wyjaśnień. Momentem najważniejszym było przekazanie władzy królewskiej poprzez wręczenie berła — widocznego symbolu królewskości. Pierścien z Myken i przekaz Homera zgodnie podkreślają, że berło otrzymywał król od boga lub boginii. Wraz z tym aktem otrzymywał specjalne łaski i przywileje, które były tylko jemu dostępne, jako królowi. Pomijając zaszczyty doczesne, podkreślmy, że zyskiwał opiekę bogów. Homer to chyba miał na myśli, używając w stosunku do władców określenia *διογενής*⁴⁶ (zrodzony z Zeusa), czy *διοτρεφής*⁴⁷ (żywiony przez Zeusa). Pindar⁴⁸ wprost mówi, że Kinyras swoje bogactwo i sławę otrzymał przez

⁴² H. Reusch. *Zum Wandschmuck des Thronsaales in Knossos*. „Minoica” s. 334-358 Taf. 1-6.

⁴³ *Il.* II 101-109.

⁴⁴ Reusch, jw. Taf. 2.

⁴⁵ E. Drioton. *Egipt faraonów*. Przeł. z franc. B. Tyloch. Warszawa 1970. s. 248-251. Biblioteka Problemów.

⁴⁶ Tak mówi o Agamemnonie (*Il.* IX 106), Achillesie (*Il.* XXI 17), Menelaosie (*Il.* XXIII 294), Patroklesie (*Il.* XI 823) i innych bohaterach epei.

⁴⁷ Epitet ten odnosi poeta do: Agamemnona (*Od.* XXIV 122), Achillesa (*Il.* XXI 75), Menelaosa (*Od.* XV 167), Priama (*Il.* V 464) etc.

⁴⁸ *Nem.* 8, 16 i scholiasta, Por. W. H. Engel. *Kypros*. Bd. 2. Berlin 1841 s. 94 n

szczególne upodobanie i miłość Afrodyty. Zapewne i mykeńscy wanax wraz z berłem otrzymywali od bogów specjalne łaski, które nadawały sakralny charakter im i władzy, którą dzierżyli.

Widocznym przejawem tego jest przede wszystkim tytuł „wanax”, którego tabliczki używają na określenie władców. W Grecji Homerowej (F)άναξ był wraz z digamą stosowany w odniesieniu do bogów⁴⁹, królów, bohaterów bądź znacznych dowódców wojskowych. Bardzo bliski ideałowi mykeńskiego wanax jest w poematach Homera ηνασσε πολυχρούσοιο Μυκῆνης — Agamemnon⁵⁰; szczególnie więc jego poeta bardzo często honoruje tym mianem⁵¹. Ze strony trojańskiej podobnego zaszczytu dostępuje Priam⁵². Obok wyżej wspomnianych Homer tytułem άναξ określa jeszcze: Alkinosa⁵³, Nestora⁵⁴, Achillesa⁵⁵, Odyseusza⁵⁶, Sarpedona⁵⁷ i wielu innych, o których tutaj się nie wspomina⁵⁸.

W kilka wieków później Arystoteles — w nie zachowanym do naszych czasów *Ustroju politycznym Cypru*⁵⁹ — notuje użycie słowa „wanax” w odniesieniu do królów cypryjskich. Klasycznym tego przykładem jest Kinyras⁶⁰ — legendarny władca Cypru w czasie wojny trojańskiej; założyciel dynastii Kinyradów, która panowała w Starym Pafos aż do czasów

⁴⁹ Problem ten dosyć szczegółowo przedstawił B. Hemberg (Ἄναξ Ἄνασσα und Ἄνακες als Götternamen unter besonderer Berücksichtigung der attischen Kulte. „Uppsala Universitets Årsskrift” (=UUÅ) 1955 H. 10 s. 1-52.

⁵⁰ *Od.* III 305.

⁵¹ *Il.* I 172, 442, 506; II 402, 441, 612; III 81, 267, 455; IV 148, 255, 336; V 38; VI 33; VII 162, 314; VIII 278; IX 114, 672, 677, 697; X 64, 86, 103, 119, 233; XI 99, 254; XIV 64, 103, 134; XVIII 111; XIX 51, 76, 146, 172, 184, 199; XXIII 161, 895.

⁵² *Il.* II, 373; IV 18; VI 451; VII 296; XVII 160.

⁵³ *Od.* XI 349.

⁵⁴ *Il.* XXIII 302; *Od.* III 388.

⁵⁵ *Il.* IX 164.

⁵⁶ *Od.* III 163.

⁵⁷ *Il.* XVI 464, 523.

⁵⁸ Związek pomiędzy wanax mykeńskim a Homerowym omawia szerzej G. Vlachos (*Les sociétés politiques homériques*. Paris 1974 s. 87-128). Por. również: T. B. L. Webster. *Historical Commentary. W: A Companion to Homer*. Ed. A. J. B. Wace and F. H. Stubbings. London 1963 s. 452-462.

⁵⁹ *Arystoteles qui ferebantur librorum fragmenta*. Collegit V. Rose, Stutgardiae 1967 fr. 526 (κυπρίων πολιτεία). Mniej więcej z tego samego czasu pochodzą napisy odnoszące się do władców Starego i Nowego Pafos. Inskrypcje te zostały ogłoszone przez W. Deeckego *W: Sammlung der griechischen Dialekt Inschriften* (=SGDI) Bd. 1 Göttingen 1884 nr 33, 38-40.

⁶⁰ Problem wczesnej historii królestwa pafijskiego omówił Z. J. Kapera (*Remarks on the Early History of the Paphos Kingdom*. *W: Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς κυπριολογικοῦ Συνεδρίου*. T. A. Λευκωσία 1972 σ. 191-199. Zob. polską wersję tegoż artykułu: *Kinyras i Achajowie. Uwagi o wczesnej historii królestwa pafijskiego*. „Zeszyty Naukowe UJ” 1970 nr 232 z. 30; *Prace Historyczne* s. 7-15.

Ptolemeusz; założyciel kultu Afrodyty, budowniczy jej świątyni i najwyższy kapłan. Uosabiał on funkcje króla-kapłana i, jak to już wyżej wspomniano, był pod szczególną opieką boginii. Ponadto tak Kinyras, jak i jego następcy mieli swoje groby w sanktuarium boginii⁶¹. Ptolemeusz Soter zresztą, chociaż pozbawił władzy królów cypryjskich, nie ośmielił się odebrać Kinyradom funkcji kapłanów Afrodyty, i to nie tylko w Pafos — głównym ośrodku kultu, ale na całej wyspie. Z zachowanych inskrypcji dowiadujemy się, że nosili oni tytuł ὁ ἱερεὺς τᾶς Φανα(σ)ας⁶². Przekazywanie tej godności odbywało się tylko w obrębie królewskiego rodu Kinyradów. Funkcje kapłańskie obejmował najstarszy z rodu po uprzednim sprawdzeniu jego pochodzenia od Kinyrasa⁶³. Jeżeli więc przypomnimy, jak bliskie były związki kulturowe i językowe Cypru z Grecją mykeńską, to powyższe analogie nie powinny się wydawać czymś niezwykłym.

Inne analogie proponuje M. Nilsson w swojej pracy *Minoan Mycenaean Religion*, napisanej jeszcze przed odczytaniem pisma linearnego B. Wysunął on hipotezę, że pewne funkcje sakralne, które wykonywał władca państwa mykeńskiego w sanktuarium umieszczonym w jego pałacu, w czasach historycznych możemy odnaleźć w godności archonta w Atenach. Pewne wątpliwości co do tej ciągłości i podobieństw budzi fakt, że archont nie nazywał się ἀναξ, lecz βασιλεύς⁶⁴.

Tak jak mykeńskim wanax, tak i ἀναξ Homera przysługiwało τέμενος (myk. *te-me-no*). Jest powszechnie przyjęte, że przywilej ten wskazuje na boską cześć oddawaną ludziom, którzy je posiadali. W poezji Homera spotykamy wyrażenia, które muszą być interpretowane jako odbijające tradycję boskiej czci oddawanej królom w przeszłości:

[...] πάντες δε θεους ως εισφορωσι
και τεμενος νεμομεσθα μεγα Ξανθοιο παρ οχ ασ⁶⁵

— mówi Sarpedon do Glaukosa. Przypomnijmy, co było już wyżej powiedziane, że Sarpedon nosił również tytuł ἀναξ. W innym fragmencie *Iliady* Agamemnon obiecuje dać Achillesowi siedem miast, w których:

[...] οι κε ε δωτινησι θεον ω τιμησουσι⁶⁶

⁶¹ Clemens Alex. *Protoc.* III 45, 4; Arnob. *Adv. nat.* VI, 6; Pind. *Pyth.* II 27 i scholia.

⁶² SGDI Bd. I nr 33 s. 38-40.

⁶³ Γ. Χατζηκωσστη. *Ωρες της Παφου. Λευκωσια 1969* σ. 32.

⁶⁴ Z poglądem tym polemizuje G. Mylonas (*The Wanax of the Mycenaean State* s. 70).

⁶⁵ *Il.* XII 312 n.

⁶⁶ *Il.* IX 149-155.

Jak bóg był czczony również Agamemnon:

[...] Αργείων ηνασσε, θεος δ' ως τιετο δημω⁶⁷

Dobrą ilustrację użycia określenia „temenos” posiadamy w *Odysei*, w miejscu gdzie Zeus mówi Hermesowi, że Feacy będą czcili Odyseusza jak gdyby był bogiem:

[...] οι κεν μιν περι κηρι θεον ως τιμησουσι⁶⁸.

W każdym z cytowanych tu urywków jako osoba odbierająca czy też mająca dopiero odbierać cześć boską występuje *αναξ*.

W stosunku do niektórych postaci wymienionych wyżej Homer mówi, że posiadali temenos, tak jak Sarpedon i Claukos. Szczególne jednak znaczenie posiada dla nas wzmianka o temenos Alkinoosa, mamy bowiem jego umiejscowienie — w pobliżu świętego lasku Ateny:

δης αγλαον αλσος Αθηνης[...]δε πατρος εμου τεμενος⁶⁹.

Przypomnijmy, że na tabliczkach „oliwnych”⁷⁰, zawierających spisy oliwy używanej na potrzeby kultu, oraz w wielkim rejestrze ziemskim znajduje się wiadomość informująca o położeniu temenos władcy mykeńskiego w pobliżu miejsca świętego Potni (pa-ki-ja-ne Po-ti-ni-ja). Palmer chciałby widzieć to w pobliżu Pylos (myk. PU-RU), gdzie była stolica królestwa i zarazem główna świątynia bogini⁷¹.

Uzupełniając te informacje, należy dodać, że kiedy w Kyrenie w wyniku reform Demonaksa odebrano królom wszystkie przywileje przysługujące im jako władcóm, to jednak zatrzymali oni oprócz funkcji kapłańskich właśnie temenos⁷².

Położenie temenos władcy mykeńskiego w pobliżu miejsca świętego Potni, udokumentowane przez tabliczki i późniejsze przekazy, potwierdza również archeologia. Na początku naszego wieku A. Evans stwierdza, że „w Knossos tzw. Dom Minosa był tak sanktuarium, jak i pałacem; w rzeczywistości był to dom dziedziczny króla-kapłana”⁷³. Również w Grecji kontynentalnej mamy pewne ślady związków wanax z bóstwami. Stwierdzono ponad wszelką wątpliwość, że świątynie bogów olimpijskich były budowane nad ruinami pałaców w Mykenach, Tirynsie i Atenach⁷⁴. Zna-

⁶⁷ Il. X 33.

⁶⁸ Od. V 36; por. XIX 280.

⁶⁹ Od. VI 291-294.

⁷⁰ Tabliczki te opublikował wraz z komentarzem E. L. Bennett Jr. (*The Olive Oil Tablets* s. 39-68).

⁷¹ Por. Palmer. *The Interpretation* tabl. TN 316 s. 261-268.

⁷² Hdt. IV 161.

⁷³ Thomas. *The Nature of Mycenaean Kingship* s. 111 n. 83.

⁷⁴ Mylonas. *The Wanax for the Mycenaean State* s. 71.

leżiska te dały początek założeniu, że bóstwa w epoce mykeńskiej zamieszkiwały pałace wanax. Hipotezę tę wzmacniają — jak się zdaje — przekazy Homera⁷⁵ dotyczące związku Erechteusa z Ateną, która zamieszkuje w jego pałacu.

Zagadnienie współzycia bogini z królem rozjaśnia nieco więź łączącą Kinyrasa i Afrodytę. Ciekawe rozwiązanie nasuwa tutaj homonimia wyrazu *ανασσα* używanego na Cyprze zarówno na określenie żony króla⁷⁶, jak i Afrodyty⁷⁷. Na tej podstawie J. Rudhardt wnioskuje, że Afrodyta jest jakąś mistyczną małżonką władcy⁷⁸.

O sakralnym charakterze wanax świadczy również należne mu prawo kontroli nad całym życiem sanktuarium⁷⁹; wskazywałyby na to zapisy odnoszące się do świątyni bogini Potni, która była prawdopodobnie najważniejszym bóstwem w Pylos. Zapisy te wymieniają osoby, które spełniały różnego rodzaju funkcje w sanktuarium: kapłanów, sług bogini, a także rzemieślników, przy których jest określenie *wa-na-ka-te-ro* (królewski). Wskazywałoby to na przynależność tych ludzi do wanax. Bardzo znaczna liczba kapłanów i innych osób biorących udział w kulcie — wymienionych na tabliczkach z Knossos i Pylos — jest dowodem poważania, jakim cieszył się element kapłański w królestwie mykeńskim a jednocześnie świadczy o więzi między kapłanami a pałacem.

Tabliczki Cn 22[3], Es 644, 646, 649, 650 określają dokładnie różne ofiary rytualne⁸⁰. Wymieniają one ofiary z wołów pochodzących ze stad wojсковych, jakieś bliżej nie określone ofiary roczne (zapewne związane z ważnymi datami w życiu państwa), ofiary Posejdonowi i prawdopodobnie innym bóstwom wymienianym przez tabliczki. Na bliski związek władcy z niektórymi bóstwami wskazuje bezpośrednie występowanie wanax przed *E-ra* (Hera) i *E-ma-a*, (Hermes)⁸¹.

O uczestniczeniu wanax w pewnych obrzędach religijnych świadczy napis na grobie jakiejś dostojniczki z Pylos, na podstawie którego Carrate-

⁷⁵ Il. II 547; Od. VII 81.

⁷⁶ *Aristoteles fragmenta κερων πολιτεια* fr. 526.

⁷⁷ U Homera Afrodyta z epitetem *ανασσα* występuje 41 razy, w literaturze pomimerowej — 124. Por. H e m b e r g, jw. passim.

⁷⁸ J. Rudhardt. *Quelques notes sur les cultes chypriotes, en particulier sur celui d'Aphrodite*. W: *Chypre des origines au moyen-âge*. Geneve 1975 s. 109-154.

⁷⁹ Tak m. in. G. P. Carratelli (*Aspetti e problemi della monarchia micenea*. PP T. 14:1959 fasc. 69 s. 401-431). Innego zdania jest C. G. Thomas, który sądzi, że władca mykeński nie był najwyższym zwierzchnikiem kultu i kapłanem. Wprowadza on jakieś „starsze ceremonie” i te miałyby sprawować wanax, natomiast nowe praktyki religijne byłyby wykonywane przez kapłanów i kapłanki.

⁸⁰ DMG nr 76 s. 206; nr 167-170 s. 277-280.

⁸¹ PY Tn 316 v. 9; DMG nr 172 s. 286-287.

lli wnioskuje, że władca mykeński przewodniczył uroczystościom pogrzebowym osób zajmujących wysokie stanowiska w państwie; byłoby to więc zgodne z funkcją kapłańską, jaką sprawował wanax⁸².

Wśród osób związanych z kultem wspomniany jest niejaki *E-ke-ra-wo-ne*⁸³. M. Ventris proponuje lekturę „Ekhelawon” i uważa wyraz ten za imię własne, jego nosiciela zaś za pierwszego poświadczonego przez tabliczki władcę mykeńskiego. Interpretację podważa fakt, że Ekhelawon nie posiada *temenos*, które — jeżeliby był rzeczywiście królem — powinien mieć. Ziemia, którą posiadał, to *ki-ti-me-na*, a więc ziemia należąca do *telestai*. Bezpieczniej więc uznać go za członka rodziny królewskiej lub jakiegoś dostojnika państwowego⁸⁴.

Kończącą kategorią dowodu wskazującą na sakralny charakter władców mykeńskich są obyczaje pogrzebowe, które podkreślają że monarchom oddawano po ich śmierci wielką cześć. Pewne wyobrażenie o takiej ceremonii daje nam plastyczny opis pogrzebu Patroklosa u Homera⁸⁵. Prawdopodobność poety potwierdzają dokonane ostatnio odkrycia grobów w Argos i Maratonie w Grecji oraz w Kuklia (Stare Pafos), Salaminie i Kition na Cyprze⁸⁶. W nekropolach tych znaleziono — zgodnie z tym co czytamy u Homera — złożone w ofierze konie wraz z rydwanami, niewolników oraz amfory, które prawdopodobnie zawierały miód i oliwę. Groby te (zwłaszcza cypryjskie) zawierały oprócz wymienionych wyżej ofiar liczne wyroby ze złota i kości słoniowej, jak diamenty, naszyjniki, pierścienie, kolczyki itp.⁸⁷

Wydaje się, że możemy obecnie wrócić do postawionych na wstępie pytań o stanowisko, funkcje i godności wanax. W świetle odczytanych tabliczek pisma linearnego B wanax nie może być nikim innym, jak tylko królem, o czym świadczy przede wszystkim tytuł, którym go określano. Używanie tego terminu przez Homera w odniesieniu do bogów i władców (zwłaszcza Agamemnona) oraz fakt, że tak nazywani byli królowie Cypru, wzmacnia bardzo to twierdzenie.

Posiadanie *temenos*, które w czasach późniejszych mieli królowie (np. Kyreny i Sparty), a także bliski związek z boginią Potnia wskazuje, że

⁸² DMG nr 235 s. 335 n.; por. Carratelli. *Aspetti e problemi della monarchia micenea* s. 402.

⁸³ DMG nr 55 s. 187 n., nr 153 s. 264-269; por. także s. 120.

⁸⁴ Palmer. *Mycenaeans and Minoans* s. 94.

⁸⁵ Il. XXIII 1 n.

⁸⁶ V. Karageorghis. *Fouilles dans la necropole royale de Salamine et Kition (Chypre)*. „Comptes rendus des seances. Academie des Inscriptions et Belles Lettres” (=CRAIBL) An. 1964. Ed. 1965 Janvier-Juin s. 39-47; por. *Horse Burials on the Island Cyprus*. „Archaeology” Vol. 18:1965 nr 4 s. 282-290.

⁸⁷ Kapera, jw. s. 9

wanax był sakralnym królem. Jak powiedziano wyżej, charakter ten władca mykeński otrzymał od boga (czy też boginii) wraz z berłem — widomym symbolem tej władzy. Ilustrują to tak źródła pisane (tabliczki, Homer), jak i świadectwa archeologiczne (pierścień z Myken czy freski z pałaców w Knossos i Pylos).

Bezpośrednio z tym wiąże się funkcja kapłańska, która niejako wynika z charakteru jego władzy. Zapewne jako najwyższy kapłan sprawował nadzór nad całym życiem sanktuarium — które — jak dowiodły wykopaliska, mieściło się w jego pałacu. Należy przypuszczać, że przewodził pewnym obrzędom religijnym. Dane z tabliczek określające różne ofiary rytualne sugerują udział wanax w jakichś bliżej nie określonych ofiarach rocznych (zapewne związanych z ważnymi datami w życiu państwa), w ofiarach składanych różnym bóstwom, na przykład Posejdonowi, a być może także Herze, Atenie, czy Hermesowi. Napis grobowy z Pylos świadczyłby o jego uczestnictwie w pogrzebach osób zajmujących wysokie stanowiska w państwie. Dodajmy, że jako sakralny władca odbierał pośmiertną cześć, na co wskazują znaleziska w grobach z tego okresu.

Rekapitulując powyższe rozważania, podkreślmy, że mykeński wanax był przede wszystkim królem-kapłanem, co wynika z sakralnego charakteru jego władzy.

Lublin, maj 1978

THE WANAX AND HIS ROLE IN THE MYCENAEAN STATE

Summary

The present article is devoted to defining the role of the wanax in the Mycenaean state, his function and prerogatives. The author has tried to investigate these problems mainly in the texts of the linear writing B as well as in the indirect sources i.e. mainly in Homer. Where the written sources are silent, the author has tried to fill in the gaps with archaeological or auxiliary-comparative material, first of all from Cyprus, which in the bronze age was closely connected with the Mycenaean Greece.

For the history of political system of the Mycenaean state tables PY Er 01 and Er 02 (880) as well as the parallel one Un 718 have the greatest importance. The place of the wanax in that community is best represented by table Er 01. Hence this table was the starting point for the author.

The contents of the table clearly stresses the role of the wanax as the king; his very title is a proof of this. Using this title by Homer with respect to gods and rulers (especially Agamemnon) as well as the fact that the kings of Cyprus were called so, strengthens this assertion very much.

The character of the wanax is better characterized by the term *temenos*. The fact that it is used in the tables with respect to the land owned by the wanax as well as its close connection with the goddess Potnia shows, that he was a sacral

king. He received this title along with the sceptre from the god, as we can see on a ring from Mycenae. To a certain degree the continuation of this pictorial presentation is table Fr 1222, in which the most controversial term, *to-no-e-ke-te-ri-jo*, the author proposes to be understood as the coronation ceremony or the annual feast celebrating this event. The final moment here would be a which we can infer from the frescoes in Knossos and Pylos.

As a sacral ruler the wanax was first of all a priest. Hence for sure he was entitled to controlling the whole life of the sanctuary, which was situated — as excavations have proved — in his palace. We can assume, that he presided over some religious ceremonies. The data from the tables defining different ritual sacrifices suggests the participation of the wanax in some undefined annual sacrifices (probably connected with important dates in the life of the state), sacrifices offered to particular gods (e.g. Poseidon). A tomb inscription in Pylos can testify to his participation in the funerals of persons occupying high posts in the state. When reconstructing the view of priestly duties of the Mycenaean ruler it was very helpful to refer to the classical example of the king-priest afforded by Kinyras of Cyprus.

Finally the author has said he considers the funeral ceremonies of the wanax which stress that after his death he was greatly worshipped, as proving the sacral character of the wanax.

In conclusion the author stresses once again that the Mycenaean wanax was first of all a king-priest, which mainly resulted from the sacral character of his authority.